

İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI (TURKISH FOREIGN POLICY WITHIN THE PERIOD OF INONU)

*Ahmet İLYAS**
*Orhan TURAN***

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk dış politikasının genel eğilimi savaşa girmeme üzerine kurulmuştur. Türkiye'nin bu politikası savaşın gidişatına göre değişiklikler göstermiştir. Savaş boyunca tarafsızlık politikası izleyen Türkiye, bu politikayı uygularken kimi zaman İngiltere ve Fransa'ya yakın olmasına karşın Almanya'ya karşı da net bir tavır almaktan kaçınmıştır. Bu yüzden dış politika yapıcıları Türkiye'nin bu tavrını "*aktif tarafsızlık*" olarak nitelendirmektedirler. İngiltere, Fransa ve Rusya Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmek için birçok görüşmeler ve konferanslar yapmalarına rağmen; her defasında Türkiye savaş dışı kalmayı başarmıştır. Ancak savaşın sonunun belli olmasından sonra Türkiye kazanan tarafta yer almak için savaşa girmiştir. Savaş sonrasında ise Türkiye, Sovyet Rusya'dan gelebilecek tehlikeyi bertaraf etmek için Batı kartını kullanarak ABD ve İngiltere taraflı bir politika izlemiştir.

Anahtar Kelimeler: İnönü, Türkiye, İngiltere, Sovyet Rusya, Almanya

ABSTRACT

During the World War II, the general inclination of Turkish foreign policy was based on an anti-war principle. This policy of Turkey changed according to the state of war. Following an objective policy during the war, Turkey avoided from developing a determined attitude towards Germany while it remained close to England and France. Therefore, foreign policy makers define this attitude of Turkey as active neutrality. Although England, France and Russia conducted negotiations and conferences to convince Turkey to take part in war, each time Turkey achieved to stand outside of the war. However, after the result became clear, Turkey entered war to take sides with the winning part. Besides, at the post-war period, Turkey pursued a USA-England-sided policy by using its Western side in order to eliminate the potential threat from Soviet Russia.

Key Words: İnönü, Turkey, England, Soviet Russia, Germany

GİRİŞ

İnönü dönemi Türk dış politikası genelde Atatürk'ün belirlemiş olduğu dış politika eksenli sürdürülürken özelde ise ihtiyat esasına dayalıdır. Bu dönemdeki gelişmeleri Lozan sonrası statükonun korunması ve İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlık ilkesi çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Zira İnönü'nün tek adamlık rolünde üstlendiği dış politika argümanları 1938-1950 dönemine damga vurmuştur. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu 11 Kasım 1938'den itibaren hissedilen savaş sesleri dış politikanın özeti gibiydi.¹

* Okt., Batman Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okutmanı

** Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

¹ İsmet İnönü Cumhurreisi Seçildi, **Cumhuriyet**, 12 Teşrin (Kasım) 1938, S. 5210, s. 1.

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olduktan sonra belki de yapmış olduğu en önemli olgu Atatürk döneminde kendisini siyasal alandan silmeye çalışan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile CHP Genel Sekreteri ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı baypas etmesiydi. Ankara'nın mutlak egemeni olmak için atılan bu adım İsmet İnönü'yü iç ve dış politikada, baş yönetici durumuna getirmişti. İnönü, dışişlerini Şükrü Saraçoğlu ve Numan Menemencioğlu'na² teslim ederken, ülke içinde hâkimiyetini sağlamlaştırmak için içişlerine de Refik Saydam'ı getirmiştir.³ Böyle bir ortamda yapılan atamalar Milli Şef'i⁴ ikinci dünya savaşı sırasında rahatlatmıştı.

İsmet İnönü, Ankara'daki duruma hâkim olduktan sonra Türkiye'nin iliklerine kadar hissettiği savaş teorilerine karşı bir takım tedbirler alması gerekmişti. Zaten var olan savaş psikolojisini iyice rahatlatmak ve Türkiye'yi bu savaştan uzak tutmak birinci gayesiydi. Bu amaca ulaşmak için yürütülen çalışmalar 1938-1941, 1941-1945 ve 1945-1950 yılları arasında değerlendirilecektir. Savaş sırasında Türkiye'nin sahip olduğu dış politika denge siyaseti, tarafsızlık ve yalnızlık korkusu üzerine inşa edilmiştir.

A-Savaş Stratejileri ve Üçlü İttifak Antlaşması (1938-1941)

Bu dönemde gerçekleşen savaş stratejileri genelde müttefik ve mihver devletlerin Türkiye'yi yanlarına çekme uzlaşmalarına dayanır. Bu uzlaşmanın önemi Türkiye'nin sahip olduğu stratejik konumdan ileri gelmekteydi. Savaşın kaçınılmaz olduğunu gören mihver ve müttefik devletlerin liderleri olası bir savaşta Türkiye'nin oynayacağı rolü hesaplayarak tecrübeli devlet adamlarını Ankara'ya büyükelçi olarak atamışlardır. Almanya eski başbakan Franz Von Papen'i, İngiltere ise Sir Hunge Knatchbull-Hugessen'i tayin etmiştir.⁵

İyi bir kumandan olan İnönü, Türkiye'nin sahip olduğu bu önemi çok iyi bilmekte ve Türkiye'nin bu savaşı kaldıracak gücünün olmadığını da farkındaydı. Bu yüzden bu savaştan mümkün olduğunca uzak durmanın pratik dış politika gereğine inanıyordu. İnönü, Türkiye'nin savaşta alacağı rolü ve savaşla ilgili düşüncelerini şöyle

² Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, (Çev: M. Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 1-4.

³ Kabine'de Değişlik, **Cumhuriyet**, 12 Teşrin (Kasım) 1938, S. 5210 s. 1.

⁴ İsmet İnönü, CHP'nin 26 Aralık 1938'de toplanan I. Olağanüstü Kurultayı'nda partinin değişmez genel başkanı seçildi ve kendine Milli Şef unvanı verildi. Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, s. 48.

⁵ Süleyman Seydi, "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika", ed: Adem Çaylak vd., **Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 267.

değerlendirmiştir: “kendi emniyetimiz ve müşterek sulh ve emniyet idealini takviye edecek teahhütlerden çekilmeyeceğiz. Komşularımıza gelecek tehlikeleri, bir adım sonra bize gelecek gibi önlemek için iktidarımızda olan tedbirleri alacağız.”⁶ İnönü, bu sözleriyle olası bir savaştan bahsederken Türkiye’nin bu savaşta tarafsız kalacağını ve bunun için ikili antlaşmalardan da kaçınmayacağını belirtiyor. İnönü’nün sözlerinden de anlaşılacağı üzere bu dönemde yapılacak ikili antlaşmaları büyük ölçüde yukarıda da belirtildiği gibi yangının kendi evimize gelmesini önlemeye yönelik olduğu gerçeği vardır.

Milli Şef, bu dönemdeki gelişmeleri askerlik stratejisinin ilk ilkesi olarak nitelendirdiği “ölçülük”le yönettiği de ileri sürülebilir.⁷ Bunun yanında savaş boyunca İnönü, özellikle Mihver kuvvetlerinin dört bir yanda hızla ilerledikleri sırada bile, gerek Almanlara gerekse İtalyanlara, Türkiye’nin sınırlarının bozulmasına asla izin vermeyeceğini belirtmekten geri kalmadığı gibi her türlü istila teşebbüsüne olanca gücüyle karşı koyacağını da belirtmiştir.⁸

Almanya’nın Polonya’yı işgal etmesinden sonra İngiltere’nin 3 Eylül 1939’da Almanya’ya savaş ilan etmesiyle başlayan İkinci Dünya Savaşı⁹ dünyadaki dengeleri bozmasının yanı sıra oluşan kampaşmayı da beraberinde getirmiştir. Kampaşmadan en çok yara alan devletlerin başında da Türkiye gelmekteydi. Zira Türkiye savaş dışı kalmanın hem kendi topraklarını korumayı hem de savaş yükünden kurtulmayı hedefledikleri biliniyordu. Fakat Almanya’nın Polonya’yı işgal etmesinden¹⁰ sonra mihver devletlerden İtalya’nın Arnavutluk’u işgali Türkiye’yi müttefik devletlerle antlaşma yapmaya zorladı.¹¹ İşte bu koşullar altında Mayıs 1939’da İngiltere ile Türkiye arasında imzalanan deklarasyon¹² Fransa’nın katılımıyla 19 Ekim 1939’da ittifak antlaşması şeklinde cereyan eden taktir bir Balkan ve Akdeniz Paktı’nı andırması

⁶ Ali Kemal Meram, **İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi**, Ahmet Saitoğlu Kitabevi, İstanbul, 1945, s. 42.

⁷ Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası**, (Çev: M. Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 6.

⁸ E. Weisband, **İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası**, s. 11.

⁹ RothHenig, **The Origins of the Second World War 1933-1941**, Routledge Taylor and Francis Group, New York, 2005, s. 3.

¹⁰ Avrupa’da Harp Başladı, **İkdam**, Yıl 1, No:20,2 Eylül 1939, s. 1, Alman Orduları Dün Sabah Belçika Hollanda’ya Tecavüz Etti, **Cumhuriyet**, S. 5746, 11 Mayıs 1940, s. 1.

¹¹ Mustafa Bilgin, **Britain And Turkey In The Middle East**, Tauris Academic Studies, New York, 2007, s. 32.

¹² **Aynı Tarihi**, Mayıs 1939, S. 66, s. 214-217; NicholasTamkin, **Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-1945**, Palgrave Macmillan, New York, 2009, s. 32.

açısından da önem taşımaktadır. Dönemin Başbakanı Refik Saydam Fransa ile imzalanan bu antlaşmanın önemini şöyle belirtmektedir:

“Âkdenizin iki ucunda aynı sulh gayesinin samimî hadimleri olan Türkiye ve Fransa, uzun bir kara hududunun bize bağladığı arazideki vaziyet itibarile de birbirine yakın, birbirinin kuvvetinden kuvvetlenen iki millet gibi yan yana büyük davada yer almaktadırlar. (Alkışlar.) Türk milletinin idealist vasıfları, Türk ordusunun kahramanlık destanları, (Alkışlar bravo sesleri) aynı idealizmin büyük kuvvetle ve büyük kahramanlıkla hadim olan Fransız milletinin vasıfları yanında, muhtemel taarruzları defetmek gayesile, birbirini ikmal eden iki azmümetanet sütunu halinde dikilmiş bulunmaktadır. (Alkışlar.) Türkiye'nin Fransa ile birleşmesi, dünya sulhunun nefinedir ve her türlü hasis menfaatten âri olarak bu sulhun muhafazasına yardım edecektir (Alkışlar, bravo sesleri)”.¹³

Üçlü İttifak Türkiye'ye hem İtalya hem de Almanya'ya karşı toprak garantisi getirdiği gibi bunun dışında İngiltere ve Fransa Türkiye'ye çeşitli maddi ve aynî yardımda bulunmayı üstleniyordu.¹⁴ İsmet İnönü, bu antlaşmanın imzalanmasından sonra mecliste yapmış olduğu konuşmada: “19 Teşrinievvelde imza edilen ve bu hafta içinde yüksek tasdikınıza arz edilecek olan muahede de; hiçbir devletin aleyhinde olmayarak, hiç olmazsa tesirimizin yetiştigi sahada beynelmilel sulh ve emniyete hizmet etmek suretile kendi emniyetimizi masun tutmak gayesine matuftur. Sulhu korumak ülküsü; her memlekette, kendi hususi bünyesi, coğrafi vaziyeti ve imkânlarına göre ayrı ayrı tedbirler ilham edilebilir.”¹⁵

Türkiye açısından olumlu gerçekleşen olaylar silsilesi Sovyet Rusya ile Nazi Almanya'sı arasında imzalanan antlaşmayla, kâbusa dönüştü.¹⁶ Çünkü bu pakt hem Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin seyrinin karşılıklı güvensizlik üzerine devam etmesine zemin hazırlayacak¹⁷ hem de Churchill'in ifade ettiği gibi “tarafsız bir

¹³ **Ayın Tarihi, 19 Ekim 1939, S. 71, s. 84-85; TBMM Z.C, III, Devre VI, 23,06,1939, s. 317.**

¹⁴ S. Seydi, “1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika”, s. 272.

¹⁵ Haz: Ali Rıza Cihan, Engin Karapınar, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, II, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayın, Ankara, 1993, s. 2.**

¹⁶ Der: Mehmet Gönübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Kitabevi, Ankara, 1995, s. 140; Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarih, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 438.**

¹⁷ N. Tamkin, **Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-1945, s. 19.**

Türkiye baskılara boyun eğerek kaderini Almanya'ya bağlayabilirdi."¹⁸ Sovyet Rusya ile Türkiye arasında ilişkilerin kopmasında paktın yanı sıra 21 Eylül 1939'da Moskova'ya giden Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun bu ziyaret sırasında istediği karşılıklı iyi niyet ilişkisinin oluşmaması da etkili olmuştur.¹⁹ Bu konuyla ilgili olarak İsmet İnönü mecliste yaptığı konuşmada:

*"Arkadaşlar! Malûmunuz olduğu veçhile Hariciye vekilimiz, Sovyet Hükümetinin misafiri olarak Moskova'da üç hafta kadar temas ve müzakerede bulundu. Bu müzakerelerden, eski dostumuz Sovyet İttihadile aramızda bu günkü mesud münasebetlerden daha ileri bir vaziyet ifa edecek bir anlaşma meydana geleceğini ümid etmiştik. Neticeye varmak için iktidarımızda bulunan bütün gayreti sarf etmiş ve bir an muvaffakiyetin elde edildiği anlayışına varmıştık. Buna rağmen, bizim menfaatimize olduğu kadar karşı tarafın menfaatine de muvafık olduğunu zannettiğimiz neticenin istihali, bu defa mümkün olamamıştır."*²⁰

Bu arada Almanya, Polonya'dan sonra Fransa'ya, 28 Ekim 1940'da İtalya, Yunanistan'a saldırınca²¹ savaş fiilen Akdeniz ve Balkan coğrafyasına kaymış oluyordu.²² Türkiye Müttefik devletlerle imzalamış olduğu üçlü ittifak gereği hem Fransa'ya hem de Yunanistan'a yardım etmesi gerekiyordu.²³ Ancak Türkiye, ne Almanya'yı ve İtalya'yı karşısına alacak güçteydi ne de müttefik devletler Türkiye'ye 1939 ittifakı ile vaat edilen silahları vermişti.²⁴ Bu yüzden yapılan antlaşmayı de hiçe sayarak savaş dışı kalmayı yeğlemiştir. Ancak İngiltere, Fransa'nın savaştan çekilmesine rağmen Almanya'nın nüfuz sahasının Balkanlar'a yayılmasını önlemeye yönelik Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir Balkan Paktı kurmayı düşündüğünü unutmamak gerekiyor.

1940'ın yazına doğru Avrupa'da cereyan eden bu gelişmeler İngiltere'nin hiç de istemediği bir mecraya varmıştı. Bilhassa Fransa'nın erken bir tarihte yerle bir olması

¹⁸ Martin Gilbert, **Churchill**, (Çev: Süha Sertabiboğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 809.

¹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 127-129.

²⁰ **T.B.M.M.Z.C, Devre: IV, C. VI, 1,11,1939**, s. 3.

²¹ N. Tamkin, **Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-1945**, s. 33; Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih**, s. 454.

²² Z. Tamkin, **Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-1945**, s. 34.

²³ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları**, I, TTK, Ankara, 2000, s. 600; S. Seydi, "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika", s. 275.

²⁴ M. Bilgin, **Britain And Turkey In The Middle East**, s. 37.

İngiliz savaş kabinesi için olumsuz bir neticeydi. Tüm bunların yanında Alman-Sovyet yakınlaşması işleri arapsaçına döndürmüştü. Fakat Almanya'nın Fransa'yı savaş dışı bırakmasından sonra Orta Avrupa'da önünün açılması Sovyet Rusya'yı tedirgin etti. Bunun üzerine Sovyetler de Romanya'ya asker çıkardı.²⁵ Son tahlilde bu restleşmeler, Nazi Almanya'sına karşı bir İngiliz-Sovyet yakınlaşmasını beraberinde getirdi.²⁶ Fransa'nın işgal edilmesi diğer devletleri tedirgin ettiği gibi Türkiye'yi de sıkıntıya sokmuştur. Zira Alman işgalinden hemen sonra İngiltere ve Fransa'nın büyükelçileri K-Hungessen ve Massigli, Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nu ziyaret ederek Türkiye'nin Üçlü İttifak Antlaşmasını hemen devreye sokarak savaşa girmesini istediler.²⁷ Ancak Türkiye'nin sahip olduğu dış politika eksenini olan “*Ahitlerimize, ittifaklarımıza ve dostluklarımıza sadık olarak ve herhangi bir devlete karşı hileli ve saklı fikirli olmaktan dikkatle sakınarak, millî emniyet siyasetimizi takip edeceğimiz*”²⁸ şıkkı müttefik devletlere savaşa girmeyi reddettiğini bildirmesini öngördü.

1941 yılına girilirken Bulgaristan'ın Almanya'nın yanında savaşa girmesi Sovyetleri Balkanlar hususunda istemediği sonuçların doğmaması için Türkiye'ye 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nı hatırlatmaya itti.²⁹ Türkiye ise her ne olursa olsun savaş dışı kalmayı her platformda açık açık haykırıyordu. Bulgaristan'ın Almanya'nın yanında savaşa girmesi üzerine Türk dış ilişkiler ofisi en azından Trakya'daki güvenliği sağlamak için bölgeye askeri yığınak yaparken diğer taraftan da 17 Şubat 1941'de Bulgaristan'la saldırmazlık protokolü imzaladı.³⁰ Bu protokol Almanya'nın Balkanlar'a sarkmasını kolaylaştırdı.³¹

Yukarıda da değinildiği gibi Sovyetlerin Romanya'ya asker çıkarması Nazi Almanyası tehdidinin Sovyetlere doğru kaymasına neden olacağı apaçıktı. Zaten bu konuda Mayıs 1941'de Hitler olası Sovyet işgalinin olasılığını her platformda belirtiyordu. Hitler, “*harekâtın tahmini süresi: Sınırdaki şiddetli çarpışmalar*

²⁵ Liddell Hart, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, (Çev: Kerim Bağrıaçık), YKY, İstanbul, 2005, s. 155.

²⁶ F. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih**, s. 458.

²⁷ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 303.

²⁸ **T.B.M.M. Z.C, Devre: IV, İçtima: IV/XXVIII**, s. 3.

²⁹ George W. Liebmann, **Diplomacy Between The Wars, Five Diplomats And The Shaping Of The Modern World**, I. B. Tauris, London- New York, 2008, s. 183. 1925 tarihli dostluk ve saldırmazlık paktı “ *taraflardan birine bir saldırı olunca ötekinin tarafsız kalacağını belirtmekle ortaya bir Tarafsızlık yükümünü ortaya koymuştur.*”, İ. Soysal, **Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları**, s. 272-280.

³⁰ S. Seydi, “1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika”, s. 277.

³¹ **Ayın Tarihi**, 17 Şubat 1941, S. 87, s. 25; Necdet Ekinci, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, **Türkler**, XVI, ed: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 709. (703-734)

muhtemelen dört hafta kadar sürebilir. Müteakip muharebelerde daha zayıf bir direniş beklenmektedir. Ruslar, kanlarının son damlasına kadar çarpışacaklardır."³² Nitekim 22 Haziran 1941'de Sovyetleri savaş dışı bırakma adı olacak Barbarossa Harekâtı için Hitler genelkurmayına direktif verecektir.³³

B-Türk-Alman Saldırmazlık Paktı

Almanya'nın Sovyetlere savaş açması, hammadde ihtiyacında büyük eksiklerin hissedilmesine sebep olmuştu. Bu eksikliği giderecek ülkelerin başında da Türkiye gelmekteydi. Türkiye ise ekonomik açıdan hiç de hesapta olmayan olgularla karşı karşıyaydı. Bahusus, iç tüketim meydana gelişmeler, halkın tepkisine neden olmuştu.³⁴ Alman Büyükelçi Papen, hem Türkiye'yi savaşta yanına çekmek hem de onu İngilizlerden uzak tutmak için ticari bir antlaşmanın yapılması gerektiğini düşünüyordu.³⁵ Ancak Türkiye'de özellikle halk nezdinde Alman işgali fobisi kamuoyunu rahatsız ediyordu. Bu durumu iyi idrak eden Alman yetkililer, Türk tarafını rahatlatmak için üst üste açıklama yapma gereğini duydular. Bunlardan General Weygand'ın yapmış olduğu "*Türkiye'nin güvenliği bizim güvenliğimizdir*"³⁶ açıklaması Türk kamuoyunda etkili olmuştur.

Yapılan iyi niyet açıklamaları ve girişilen müzakereler sonucu 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalandı.³⁷ Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra Alman büyükelçisi Papen, Yeni Sabah gazetesine verdiği beyanatta: "*İmza edilen muahedenin mesut bir tarzda akdi Hariciye Vekiline, matbuata dikkate değer bazı sözler söylemeye vesile oldu. Bu muahede, asırlardan beri memleketimizi birbirine bağlayan ve ancak Avrupaya yeni bir nizam ve devamlı sulh temin etmek isteyen siyasetin hedefleri hakkındaki anlaşmazlıklardan dolayı muvakkaten muhtel olan eski ve itimatlı ve dostane münasebetleri yeniden teyit eylemektir. Binaenaleyh bu muahedenin ehemmiyetini, devrimizin tarihi büyük hadiselerin çerçevesi içinde de mütalaa etmemiz lazımdır. Bu muahede aynı zamanda Almanya'nın ve müttefik*

³² L. Hart, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, s. 165; Nurettin Tursan, "Anılar", **Birinci Askeri Tarih Semineri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 169.

³³ S. Seydi, "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika", s. 276.

³⁴ S. Seydi, "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika", s. 260-264.

³⁵ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, s. 485-494.

³⁶ G. W. Liebmann, **Diplomacy Between The Wars, Five Diplomats And The Shaping Of The Modern World**, s. 201.

³⁷ **Ayın Tarihi**, 18 Haziran 1941, S. 91, s. 66; İ. Soysal, **Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları**, s. 645-647.

devletlerin Avrupa’da adalete dayanan yeni bir nizam uğrındaki mücadelelerinde, istiklali korumağı harici siyasetinde hâkim esas ittihaz eden Türkiye’ye, Türk milletine, şanlı uzun bir tarihin mirası olarak garp ile Yakınşark arasında bir rabıta teşkil etmek sıfatile layık olduğı mevki ve nüfuzu temin eylemeğe azmetmiş bulduklarının da bir delilidir.”³⁸

Türk Dışışleri Bakanı Saraçoğlu ise bu antlaşmaya: “Türk ve Alman milletleri bu muahede ile yekdiğerine bir kere daha el uzatmış oluyolar”³⁹ sözleriyle yaklaşmıştır. Bu antlaşma ile Türkiye hem kendini korumayı güvence altına aldı hem de müttefik devletlerle yapılan üçlü ittifak antlaşmasına sadık olduğunu göstermiştir.⁴⁰ Yine bu antlaşmayla Türkiye boğazlardan Alman ticaret gemilerinin geçmesine de izin vermiştir.⁴¹ Bu gemilerin Alman müttefiki Irak’a yardım amaçlı gittiğı daha sonra İngilizlerin tepkileriyle anlaşılacaktır.

Hülasa, 1938-1941 yılları arasında yapılan görüşme trafiğinde Türk dış siyaseti Milli Şef ve ekibinin ekonomik, askeri ve siyasi yönden yetersiz olduğı, Türkiye’yi savaşa sokmamak adına müttefik ve mihver devletlerin birbirlerine karşı izlemiş oldukları stratejileri yakından takip edip, bu politikalar öncülüğünde özelde antlaşmalar yaparak; İnönü’nün meclis açılışında belirttiğı gibi “Cumhuriyet Hükümeti, Avrupa harbinin son durumunda (1941) bir taraflığını ilan etmiştir”⁴² sözleriyle tarafsız kalmayı başardığı söylenebilir. Bu dönemde resmi olmasa da Rus tehlikesinin her zaman Türk dışışlerinin halet-i ruhiyesini ele geçirdiğini ifade etmek gerekir. Çünkü Rusya’nın Türkiye’yi savaşta kendi taraflarına çekmek için önerdiği 12 Adalar ve Suriye’nin kuzeyini Türkiye verilmesi seçeneğı duyulur duyulmaz, Türkiye’nin bunu beis olarak gördüğünü açıklaması, bunun işgal nedeni olarak algılamasından kaynaklandığı belirtilebilir.⁴³

³⁸ Türk-Alman ademi tecavüz paktı imzalandı, **Yeni Sabah**, Yıl: IV, No: 1122, 19 Haziran 1941, s. 1-5, Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih**, s. 501.

³⁹ Türk-Alman âdemi tecavüz paktı imzalandı, **Yeni Sabah**, Yıl: IV, No: 1122, 19 Haziran 1941, s. 1.

⁴⁰ S. Seydi, “1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika”, s. 278.

⁴¹ Liebmann, **Diplomacy Between The Wars, Five Diplomats And The Shaping Of The Modern World**, s. 204.

⁴² Karapınar, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973**, s. 20.

⁴³ William Hale, **Türk Dış Politikası, 1774-2000**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 90.

C-1942-1945 Dönemi Baskı Bunalımı

1941 yılının sonuna doğru Alman-Rus savaşının başlamasıyla, Japonya Amerika'ya saldırmış, böylece Sovyetler ve Amerika müttefik devletlerinin yanında, Japonya ise mihver devletleriyle beraber savaşa girerek 1943 yılına kadar yani Almanya'nın Stalingrad savaşını kaybetmesiyle sonuçlanacak yeni bir denge kurulacaktır.⁴⁴ Almanya'nın Rusya karşısında ard arda zaferi Türkiye için hem tedirginlik yaratacak hem de yeni dış politika dengelerinde değişmelere gidecektir. İnönü, savaşın gidişatıyla birlikte Alman yanlısı bir iç politika güderken,⁴⁵ yine Alman taraftarı görülen Numan Menemencioğlu'nu dışişleri bakanı olarak atadı.⁴⁶ Bu değişim İngilizlerin Türkiye üzerinde nüfuzunun azalması izlenimini doğuracaktır.⁴⁷ Şunu da belirtmek gerekir ki Menemencioğlu, savaş boyunca Türk dış siyasetinin şekillenmesinde aktör durumunda olacaktır.⁴⁸

Almanya'nın Stalingrad taarruzu başarısız olunca, savaşın gidişatı değişti. Bu başarısızlık dünyaya Alman üstünlüğünün yavaş yavaş kaybolduğunun duyurulmasına zemin hazırladığı gibi⁴⁹ müttefik liderler Churchill, Roosevelt ve Stalin'e şimdi zaferi ve dünyanın geleceğini nasıl şekillendireceklerini düşünmelerini sağladı.⁵⁰ Müttefik devletler, Almanya'yı mağlup etmek onun Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki varlığını yok etmek amacıyla Türkiye'nin savaşa girmesini istemekte; ancak Türkiye, Almanya'nın halen savaş dışı kalmadığı ve kendisinin askeri teçhizat açısından yetersiz kaldığını ileri sürerek tarafsız kalmayı sürdürmek arzusundadır.⁵¹ Müttefikler devletlerine göre Türkiye'nin tarafsızlık kararı savaşın uzamasına sebep olduğu gibi Almanya'nın yararına sonuçlar vermeye başlamıştı.⁵² Zira Almanya'nın tek isteği Ruslarla mücadele ederken bir de Türkiye problemini masada görmek istemiyordu. Bu yüzden Türkiye'nin tarafsız kalması Almanya'nın birinci önceliği idi.⁵³ Stalingrad taarruzunun, Türk-Sovyet ilişkileri için de bir dönüm noktası olduğunu da belirtmek gerekir. Çünkü Almanya'nın

⁴⁴ F. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih**, s. 461.

⁴⁵ S. Seydi, "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika", s. 280.

⁴⁶ Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, s. 32.

⁴⁷ Tamkin, **Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-1945**, s. 55.

⁴⁸ Bülent Gökay, **Soviet Eastern Policy And Turkey, 1920-1991**, Routledge, New York, 2006, s. 52.

⁴⁹ Hart, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, s. 279-280.

⁵⁰ Henry Kissinger, **Diplomasi**, (Çev: İbrahim H. Kurt), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2000, s. 366.

⁵¹ Antonello Biagini, **Çağdaş Türkiye Tarihi**, Phoenix, Ankara, 2007, s. 86.

⁵² C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, s. 165.

⁵³ Hazır: Ruşen Sezer, **Niyazi Berkes, Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 192-198.

SSCB'ye saldırmasından sonra Türkiye'ye karşı anlayışlı ve dostça davranan Sovyetler zaferden sonra tekrar 1941 öncesi duruma dönmüşlerdi, özellikle SSCB'nin böyle bir zaferden sonra Avrupa'nın hâkimi olmasına Müttefiklerin mani olup olamayacağı Türkiye'de endişe uyandırmaktaydı.⁵⁴

İngiltere'nin ikinci bir cephe açarak Almanları yenilgiye uğratma düşüncesi Türkiye'den geri dönerken, 14-26 Ocak 1943 tarihleri arasında Kazablanka'da (Fas), Türkiye sorunu da ele alınmıştı. Feridun Cemal Erkin anılarında Kazablanka Konferansıyla ilgili olarak şunları belirtmiştir:

*“1943 yılı Ocak ayında, hem memleketinin Başbakanı, hem de Roosevelt'in Temsilcisi sıfatıyla, Türkiye Cumhurbaşkanı'na bir telgraf yollayan Churchill'i Türkiye'yi modern silahlarla kuvvetlendirme yollarını araştırmak ve bu memleketin savunma gücü hakkındaki sorunları görüşmek üzere, kararlaştırılacak bir yerde, kabilsen Cumhurbaşkanı, bu olmadığı takdirde Başbakan Saraçoğlu ile toplantı yapmayı telkin etti.”*⁵⁵ Varılan mutabakat sonrası taraflar Adana'daki Yenice İstasyonu'ndaki yakın bir noktada, Cumhurbaşkanlığı treninin salonunda bir araya geldiler.⁵⁶ Churchill yapılan görüşmede, Türkiye'nin SSCB'den duyduğu endişeyi bertaraf etmeye çalışarak Molotov ve Stalin'le konuştuğunu, ABD ve İngiltere'yle barışçı ve dostça ilişkiler arzuladıklarını, SSCB'nin gelecek on yılda yeniden kalkınma ve imar faaliyetleriyle fazlasıyla meşgul olacağını, bunun için Müttefiklerin teknik yardımına ihtiyaçları olduğunu, komünizmin değişime uğradığını ve sonuçta SSCB'nin İngiltere ve ABD'yle iyi ilişkiler kuracağına inandığını belirterek Türkleri; İngiltere ve Amerika yardımı alarak Almanya'ya saldırmaya ikna etmeye çalıştı.⁵⁷ Ancak İnönü, eğer Türkiye savaşa girerse hazırlıklı olmayışı ve destek gelmemesi sebebiyle Almanya'nın saldırısı karşısında savunmasız kalacağını iddia ederek, tarafsız kalmayı tercih ettiğini bildirmiştir.⁵⁸

Adana görüşmesi, İngilizlerin Türkiye'ye silah verilmesi ve ordunun modernize edilmesi konusunda söz verilmesi sonucu biterken,⁵⁹ Türk-İngiliz ilişkilerinde ise yeni bir dönemin habercisiydi. Kararsızlık ve hayal kırıklığı adı verilen bu dönemde

⁵⁴ Ed: Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 450.

⁵⁵ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar**, I, TTK, Ankara, 1980, s. 136.

⁵⁶ F. Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar**, s. 137.

⁵⁷ B. Oran, **Türk Dış Politikası**, s. 452, M. Gilbert, **Churchill**, s. 872.

⁵⁸ W. Hale, **Türk Dış Politikası, 1774-2000**, s. 92.

⁵⁹ M. Bilgin, **Britain And Turkey In The Middle East**, s. 38.

İngilizler, Türkiye'nin biran önce savaşa girmesini isterken, aldığı cevap hayal kırıklığı diplomasisini oluştururken, Türkiye'nin ise savaşa girip girmeme hususundaki kararsızlığı, Türk diplomasisinde sıkıntılı sürecin başlamasına neden olacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki boğazlardan sık sık geçen ticaret gemisi hüviyetli Alman gemilerinin İngiltere tarafından gerçekte maskelenmiş savaş gemilerinin olduğunu belirtmesi, Türkiye'nin ise bu duruma kayıtsız kalması ilişkileri etkileyen bir diğer etken olarak değerlendirilebilir.⁶⁰

İngilizler, Adana görüşmelerinden, ayrılırken problemin özünde Türklerin bilinçaltında yatan Rus fobisini iyi betimlemişlerdi. Bu yüzden bu korkunun giderilmesi için Rusya'nın Türkiye'ye güven vermesi gerektiğini de biliyorlardı. İngiliz Başbakanı Churchill, bu amaç için Stalin'e gönderdiği mektupta bu hususlara dikkat çekmiş; ancak Stalin vermiş olduğu cevapta Sovyetler Birliği Hükümeti'nin, Türk-Sovyet ilişkilerinin düzeltilmesi yolunda birkaç kez açıklama ve deklarasyonla Ankara'ya güven verdiğini, fakat bütün bunlara Türkiye'den bir tepki gelmediğini anımsatmış ve Churchill'in önerisinin yararlı olmadığını ileri sürmüştür.⁶¹

Ağustos 1943 yılında Quebec'de, (Kanada) gerçekleşen konferansta Müttefik Devletler, Türkiye'nin savaşa katılmasının henüz erken olduğunu, bunun yanında Balkanlar'da açılacak yeni bir cephe için gerekli olan Türk havaalanlarının derhal Müttefiklerin kullanımına açılmasının istenmesine; ayrıca Türkiye'nin askerî gücüne katkı yapmaya devam edilmesiyle, Türkiye'nin Almanya'ya ihraç ettiği kromu durdurması ve Boğazlardan geçen Alman gemilerini engellemesi gibi konularda baskının artırılmasına karar verildi.⁶²

1943 yılının ortalarından itibaren Türk dış siyasetinde İngiliz faktörünün etkili olduğu gerçeği oluşmaya başlamıştı. Hatta dışişleri yetkilileri İngilizlerle direk olarak askeri münasebette oldukları yapılan ikili görüşmelerde açığa çıkmış,⁶³ bundan cesaret alan İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Menemencioğlu'nu ziyaretinde bu yılın sonuna doğru Türkiye'nin savaşa girmesini beklediğini ifade etmiştir.⁶⁴ Bu baskı mihver devletlerin her yenilgisinde biraz daha artmış,⁶⁵ artık Türkiye tarafsız kalmak istediğini

⁶⁰ F. Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, s. 139.

⁶¹ C. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 152.

⁶² B. Oran, *Türk Dış Politikası*, s. 455.

⁶³ C. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 162.

⁶⁴ Bilgin, *Britain And Turkey In The Middle East*, s. 38.

⁶⁵ M. Gönübol-C. Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, s. 169.

söylememiş sadece askeri açıdan yetersiz olduğunu ifade etmek zorunda kalmıştır. İngilizlerin bu baskının altında Sovyetlerin, Fransa veya Balkanlar'da açmak istediği ikinci cepheden de kaynaklandığı söylenebilir.⁶⁶ Sovyetler bu isteklerini resmi olarak 19-30 Ekim 1943'de Moskova'da düzenlenen Moskova Konferansı sırasında direk olarak İngiltere ve Amerika'ya iletmişti.⁶⁷ İngiltere, Sovyetlere bu konuda destek verirken, Amerika ise bu konuda isteksizdi.⁶⁸ Konferansta söz alan Sovyet yetkilisi eğer Türkiye savaşa girmeyecekse neden halen silah yardımı yapıyor diye tepki gösteriyor,⁶⁹ artık savaşa girmesi gerektiğinin altını çiziyordu. Konferans dağılırken, İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Kahire'de düzenlenecek olan görüşmeye Menemencioğlu'nu davet etmiştir.

D-Kahire Sonrası Güvensizlik Psikolojisi

Churchill ve İnönü'nün Adana görüşmelerinden sonra Türkiye'nin savaşa girme meselesi bu sefer Kahire'ye taşınmıştır.⁷⁰ Kahire'de Eden ve Menemencioğlu 5 Kasım 1943'de bir araya gelerek zorlu bir görüşmenin ilk safhasını oluşturdular.⁷¹ Eden, Menemencioğlu'nun karşısına gündemin ilk maddeleri olan Moskova Konferansı kararları ve Sovyetler Birliği-Türkiye ilişkilerinin yumuşatılması için otururken; Menemencioğlu ise Türkiye'nin bir an önce savaşa katılmasını isteyen Sovyetlerin amacının Türkiye'nin savaşta yıpranması ve zayıflaması seçeneğiydi.⁷² Eden, Sovyetlerin yayılmacılığına dair hiçbir işaret olmadığını bir kere daha vurguladıktan sonra, "*Eğer yayılmacı arzuları varsa bile Türkiye savaş dışında kalarak bunları değiştiremez*"⁷³ diyerek Türkiye'yi ikna etmeye çalıştıysa da Sovyet fobisi Türk halkının bilinçaltına yerleştiğinden iyimser bir sonuç alınamadı.⁷⁴ Kahire sonrası yurda dönen İsmet Paşa ve ekibindekiler yapmış oldukları görüşmede Rauf Orbay'a şunları

⁶⁶ Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 201.

⁶⁷ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih*, s. 478.

⁶⁸ Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, s. 200.

⁶⁹ S. Seydi, "1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika", s. 286-287.

⁷⁰ Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam*, s. 265.

⁷¹ A. Biagini, *Çağdaş Türkiye Tarihi*, s. 87.

⁷² C. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 178.

⁷³ Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s. 205.

⁷⁴ Tamkin, *Britain, Turkey and the Soviet Union, 1940-1945*, s. 115.

demıştır: “İngilizler savaşa girmemizi istiyorlar ve ısrar ediyorlar. Ne yapacağız”⁷⁵ Rauf Orbay ve Fevzi Çakmak, İsmet İnönü’ye ordunun ihtiyaçlarının halen tamamlanmadığını ve İngilizlerin vermiş oldukları sözleri yerine getirmedeğini belirterek savaş dışı kalmalarını telkin ettiler.⁷⁶

Türk tarafı aktif tarafsızlık politikasını Kahire’de devam ettirirken, daha önceden alınan karar gereği üç büyük devletin başkanları olan Churchill, Stalin ve Roosevelt 1 Aralık 1943’de Tahran’da bir araya geldiler.⁷⁷ Pazarlık konusu Türkiye’nin bir an önce savaşa dâhil olması ve ikinci cephenin açılması isteğiydi. Gelecek için tehdit oluşturan Sovyetler ve hala korku saçan Almanlar arasında sıkışıp kalan Türk diplomatları henüz savaşa hazır olmadıkları bahanesini öne sürdüler.⁷⁸ Konferansta öne çıkan önemli husus, Türklerin isteklerini haklı gören Amerikalıların, Türkiye’nin savaşa girmesini isteyen İngilizlerle bu yönüyle ayrılmaları olmuştur. Konferans, Churchill’in ısrarı üzerine Türkiye’nin savaşa bir kez daha davet edilmesine karar verilerek dağıldı.⁷⁹

Tahran konferansı bittikten sonra Churchill ve Roosevelt İnönü’yü Kahire’ye davet ettiler. İkinci Kahire Konferansı adı verilen görüşme 4-7 Aralık 1943 tarihinde Kahire’de gerçekleşti.⁸⁰ Üçlü görüşmede müttefikler artık açık bir şekilde galip taraf olduğunu, eğer Türkiye halen tarafsız olmayı sürdürürse, savaş sonrasında tamamıyla tecrit edileceğine işaret ettiler.⁸¹ İnönü, bu baskı altında prensip olarak savaşa katılmayı kabul etti; ancak Türkiye’nin savunma gücü için gerekli olan silah ve teçhizat verilmedikçe savaşa girmeyeceklerini belirtti.⁸² İngiltere; Churchill, Türkiye Müttefikler’e katılırsa, o güne dek Almanya’ya sadık kalan Bulgaristan, Romanya ve Macaristan’ın elimize düşebileceği kanısındaydı.⁸³ Konferans, bu beklentiler içinde biterken, İngilizler açısından Türk dış siyasetinin iflası ve güvensizlik psikolojisinin

⁷⁵ Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, **Rauf Orbay, Rauf Orbay’ın Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2005, s. 430.

⁷⁶ Kocahanoğlu, **Rauf Orbay, Rauf Orbay’ın Hatıraları**, s. 431.

⁷⁷ F. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih**, s. 480.

⁷⁸ W. Hale, **Türk Dış Politikası, 1774-2000**, s. 87.

⁷⁹ S. Seydi, “1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika”, s. 289.

⁸⁰ M. Bilgin, **Britain And Turkey In The Middle East**, s. 38.

⁸¹ Erick Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 297.

⁸² F. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih**, s. 504.

⁸³ M. Gilbert, **Churchill**,

başlamasına,⁸⁴ Türkiye açısından ise Amerika'nın kendi tarafında olması nedeniyle artık dış siyasette tek seçenek kavramının sona ermesi hasebiyle güvenli bir liman bulmanın önemini dikkat çekmiştir.⁸⁵ Türkiye'nin çok programlı dış politikasındaki gelişmeleri İnönü 1944 yılının meclis açılışında şöyle değerlendirmektedir:

*“Birleşik Amerika ile münasebetlerimiz ve temaslarımız ikinci cihan harbi esnasında daha artmış ve daha dostane olmuştur. İngiltere ile ittifak münasebetlerimiz en güç imtihanlardan geçtikten sonra, taze ve canlı mahiyetini korumaktadır. Büyük komşumuz Sovyet İttihadi ile münasebetlerimiz, yürürlüğünü karşılıklı olarak tanıdığımız ileri muahedelerin hükümleri içinde ve dost mahiyettedir.”*⁸⁶

Burada dikkat edilmesi gereken husus ise Sovyetlerin Kahire'de gerçekleşen konferansa olan ilgisizliğidir. Sovyetlerin bu konferansa olan yaklaşımı doğu cephesinde Almanları tek başına yenebileceği fikrinin oluşması ve Balkanlar'da Türkler dahil hiçbir Müttefik Ordusu'nu görmek istememesine bağlanabilirdi.⁸⁷ Bu süreç savaş sonrası oluşacak yeni stratejileri ve soğuk savaş denilen kavram çerçevesindeki kampaşmanın emaresi olarak açıklanabilir.

1944 yılına girilirken Türkiye ile İngiltere arasında gerginlik hissedilmiş, Almanya'yla ise bu dönemde daha dengeli bir politika açığa çıkmıştı.⁸⁸ Türkiye'nin bu izlenimi uyandırmasında iç siyasal gelişmeler etkili olmuştur. Bunlardan Alman yanlısı olan Mareşal Fevzi Çakmak'ın yaş haddi ile emekliye sevk edilmesi, yine Turancı faaliyet gösteren aydınların tutuklanması⁸⁹, Almanya'ya kromun yasaklanması ve bhusus da Alman taraftarı gözüken Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun istifaya zorlanması yukarıdaki gelişmeleri ortaya çıkarmıştır.

E-1945-1950 Yılları Arası Aktif Dış Politika

1944 yılının sonlarına doğru Londra, Ankara'yı halen müttefik devletlerin safında görmek istiyor ve olası savaş sonrası Türkiye'nin uluslararası ilişkiler dünyasında yalnız

⁸⁴ Geoff R. Berridge, **British Diplomacy in Turkey, 1583 To The Present**, Martinus Nijhoff Publishers, Danvers, 2009, s. 198-200.

⁸⁵ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, s. 191-193.

⁸⁶ T.B.M.M.Z.C, Devre:VII, İçtima: II/XIV, 1.11.1944, s. 8.

⁸⁷ B. Oran, **Türk Dış Politikası**, s. 463.

⁸⁸ C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, s. 236.

⁸⁹ E. J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 298.

kalmasını önlemeye yönelik umut taşıdığını belirtiyordu.⁹⁰ Sovyetler, bu beyhude çabaların sonuç alınacağından umudunu keserek Türkiye üzerinde yeni dış politika eksenini belirlemeye çalışmaktaydı. Türkiye ise müttefik ordularının Belçika, Lüksemburg ve Fransa'nın büyük bölümünün Alman işgalinden kurtarılması sonrası Sovyetlerin Orta Avrupa'yı hegemonyası altına almasından korkarak⁹¹, Sovyetlerle olan ilişkilerini düzeltme yoluna gitme çabası içerisindeki zorunluluğun farkındadır.⁹² İsmet İnönü'nün dediği gibi:

*“İngiltere ile ittifakımızın çerçevesi içinde olarak, Almanya ile ekonomik ve diplomatik münasebetlerimizin kesilmesine karar verdik. Bu tarihî karar, şümül ve tesiri itibariyle, beklenen neticelere varmıştır. Şüphesiz ki bu karar, millî iradenin çok önemli ve isabetli bir eseri olmuştur”*⁹³ sözleriyle aslında Rusya'ya iyi niyet ve zeytin dalı uzatma şeklinde açıklanabilir.

Savaşın sonucunu belirleyen Normandiya çıkarması Türk dış politikasında yaklaşık altı yıl süren yoğun tartışmalı bazen heyecanlı bazen de ip üstünde yürüme diye nitelendirilebilecek bir dönemin yansıması olarak belirtmek gerekir. 1945 yılına girilirken İsmet İnönü'nün meclis açılışında belirttiği gibi Türk devletinin dış politikası:

*““Dış münasebetlerimizin bugünkü hali şudur: Sovyetlerle aramızdaki Dostluk Andlaşmasının feshi üzerine, yeni esaslarda ve ciddi olarak iyileştirilmiş bir andlaşma yapmak için bütün gayretlerimizi sarf ettik. Bu gayretlerimizin bugünkü neticesini biliyorsunuz. Hakikatlerin daha iyi anlaşılacağından, iyi komşuluk hislerinin galebe çalarak, iki memleket arasında iyi münasebetler kurulması ihtimalinden ümidimizi kesmiş değiliz. İmkânları daima iyi yürekle karşılayacağız. İngiltere ile ittifak münasebeti ile bağlıyız ve İkinci cihan harbi sırasında geçen türlü hâdiselerden sonra, İngiliz Milletinin bizimle iyi ve müttefik münasebetlerini faydalı bulacağına inanıyorum. Amerika Birleşik Devletleri ile münasebetlerimiz artan bir dostluk içinde gelişmektedir. Amerika'nın Birleşmiş Milletler Anayasasının prensiplerini samimi olarak her millet için takip edeceğine güveniyoruz.”*⁹⁴

Türk dış politikasının yeniden oluşturulduğu 1945 yılı Türkiye'nin müttefiklerin yanında savaşa girmesiyle başlamıştır. Türk yetkilileri, Almanya'ya krom ihracını

⁹⁰ C. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 262.

⁹¹ H. Kissinger, *Diplomasi*, s. 391.

⁹² Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 269.

⁹³ T.B.M.M.Z.C, Devre: VII, İçtima: II/XIV, 1.11.1944, s. 7.

⁹⁴ T.B.M.M.Z.C, Dönem VII, Toplantı III/XX, Birleşim I, 1.XI.1945, s. 6.

yasakladıktan sonra mihver gemilerine Boğaz'ı kapatmış bunun yanında da iç politikada da Alman taraftarı görülen Turancılar tutuklanmış ve Alman büyükelçisi Papen'e suikast girişiminde bulunanlar ise serbest bırakılmıştır.⁹⁵ Türkiye, bunun yanında Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile tüm ilişkileri kesme kararı almıştır.⁹⁶

II. Dünya savaşı sonrasında Türkiye, Rusların Bulgaristan'a savaş açması ve bu ülkede komünist yanlısı bir iktidarın kurulmasıyla büyük bir problemle karşı karşıya kaldı. Çünkü Türkiye, ilk kez bu denli Rusya'nın nefesini ensesinde hissetmekteydi. Bu hissin karşılığı olan Yalta Konferansı Rusya'nın gerçek niyetinin belli olmasında etkili olmuştur. Kırım'ın Yalta şehrinde 4-11 Şubat 1945'de toplanan konferans genelde Almanya'nın geleceği üzerinde çalışmalar yapılırken özelde ise Stalin'in istekleri üzerine gündem belirlendi.

Stalin'e göre, Montreux Boğazlar Sözleşmesi günün şartlarına göre yeniden düzenlenmeli ve bu düzenleme Sovyetlerin Boğazlardan serbest geçiş hakkı isteme rejimine göre oluşturulmalıydı.⁹⁷ Stalin'in isteklerini haklı gören Churchill ve Eden, bu konuda Rus tezini destekleyeceklerini ifade ettikleri gibi meselenin daha sonradan yeniden görüşülmesiyle ilgili görüş bildirdiler.⁹⁸ Yalta Konferansı, öte yandan San Fransisco Konferansı'na katılabilmenin ön koşulu olarak 1 Mart 1945 gününe kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş olmak ve Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamış olmayı koşul olarak öne sürülmesiyle dağıldı.⁹⁹ Konferans dağıldıktan sonra Dışişleri Bakanı Hasan Saka Meclis'te yaptığı konuşmada:

“Yalta Konferansı gereği Müttefikimiz İngiltere'nin Ankara Büyük Elçisi Sir Maurice Peterson 20 Şubat günü Hariciyeye gelerek benimle görüşmüş ve Hükümeti namına bir memorandum tevdi etmiştir. Bu muhtırada üç büyük müttefik şef arasında Kırım'da toplanan(konferansta verilmiş bir karar gereğince 9 Şubat 1945 tarihindeki halleriyle mevcut bulunan [birleşmiş milletlerle «ortak milletler» adı verilenler arasından Mihver Devletlerine karşı 1 Mart 1945 tarihinden evvel harp ilân etmiş bulunacak olanların 25 Nisan 1945 de San Fransisko'da müstakbel dünya nizamını

⁹⁵ B. Oran, **Türk Dış Politikası**, s. 468, E. Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, s. 323.

⁹⁶ **Ulus**, “Almanya İle Olan Münasebetlerimiz Dün Gece Yarısından İtibaren Kesildi”, 3 Ağustos 1944, s. 1.

⁹⁷ B. Oran, **Türk Dış Politikası**, s. 472.

⁹⁸ M. Gönübol-C. Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, s. 183.

⁹⁹ S. Seydi, “1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika”, s. 295.

müzakere için toplanacak konferansa davet edilecekleri bildirilmekte ve bahsi geçen ortak milletlerinde Türkiye, Mısır, İzlanda, Şili, Ekvatör, Paraguay, Peru, Uruguay ve Venezüella olduğu zikredilmektedir. İngiltere Büyük Elçisi, Hükümeti tarafından, Cumhuriyet Hükümetine, bu dünya nizamı konferansına hangi şeraitle davet edileceğini bildirmeğe memur edilmiştir.”¹⁰⁰ Hasan Saka'nın bu ifadelerinden sonra Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde mihver devletlere savaş ilan etmiştir.

Batı bloğu içerisinde yer almaya çalışan Türkiye Mart 1945 yılında Rus Dışişleri Bakanı Molotov'dan aldığı nota ile asıl tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır. Molotov, 19 Mart'da Türkiye ile Rusya arasında imzalanmış 1925 Tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın kaldırıldığını belirtmiştir.¹⁰¹ Bu gelişme Türkiye'nin savaş boyunca korktuğunun başına gelmesi demektir. Beklenmedik gelişme üzerine Türkiye, Rusya'ya notanın sebebini ve ne gibi önerileri olduğunu belirten karşı bir nota verdi.¹⁰² Molotov, Türk Büyükelçisi Selim Sarper'e, Sovyetler Birliği ile anlaşmak isteyen bir Türkiye'nin Sovyet isteklerini kabul etmesinin gerektiğini belirtmiş ve antlaşmanın yenilenmesi için bazı isteklerde bulunmuştur. Bu istekler Kars, Ardahan Rusya'ya verilmesi ve Boğazlar üzerinde Rusya'nın da hakkının kabul edilmesini içeriyordu.¹⁰³ Rusların bu beklenmedik ultimatomu dışişlerinde büyük şok etkisi yarattı. Türkiye artık toplumun bilinçaltında yatan Rus korkusu resmi olarak kendisini ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler üzerine Türkiye, İngiltere'ye yanaşma gereği hissetti. Fakat İngiltere'nin cevabı onun başlangıcı gibiydi. İngiltere, Türkiye'ye: “Görüyor musunuz dedi? Şayet sözüümüzü dinleyip zamanında savaşa katılsaydınız şimdi bu durumlarla karşılaşmazdınız” oldu.¹⁰⁴

Gelişen olaylar cumhuriyet hükümetini köşeye sıkıştırdığı gibi yalnızlaşma psikolojisini de beraberinde getirmiştir. Rus notası üzerine Dışişleri Bakanı Hasan Saka yeni bir antlaşmanın mümkün olmadığını belirterek amaçlarının Ruslarla iyi niyet çerçevesi içinde ilişkilerini devam ettirmek olduğunu belirtti.¹⁰⁵

Bu gelişmeler üzerine Sovyet Hükümeti, Türkiye'ye 19 Mart 1945 tarihinde 1925 yılında imzalanmış olan dostluk ve tarafsızlık antlaşmasını fesh ettiklerini

¹⁰⁰ T.B.M.M.Z.C, Dönem VII, Toplantı II/XV, 23.2.1945, s. 125.

¹⁰¹ W. Hale, *Türk Dış Politikası, 1774-2000*, s. 100.

¹⁰² B. Oran, *Türk Dış Politikası*, s. 473.

¹⁰³ M. Gönübol-C. Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, s. 185.

¹⁰⁴ F. Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, s. 148.

¹⁰⁵ Mehmet Saray, “II. Dünya Savaşı Döneminde Türk-Rus İlişkileri”, Hazırlayan: İlyas Kamalov-İrina Svistunava, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, Ankara, AAM, 2010, s. 254.(245-256)

bildirmiştir.¹⁰⁶ Sovyet Rusya stratejistleri, bundan sonra Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliğine bırakılması hususunda çok amaçlı bir yayın politikasını Rus radyo ve gazetelerine empoze etmeye başladılar.¹⁰⁷ Rusya ile Türkiye arasındaki psikolojik harp devam ederken daha önceden kararlaştırılan Postdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) toplandı. Konferansın ana gündem maddesi Sovyetlerin Boğazlar konusundaki üs talebiydi. İngiltere ve Amerika güçlenen Rusya karşısında Boğazlar konusunda işi sürüncemeye bırakmaya çalıştılar. Bu tavır Türkiye'nin rahat nefes almasına yardımcı olduğu gibi Rusya'nın kendi sistemini kuracağına ipuçlarıydı.¹⁰⁸

1946 senesi Amerika'nın Türkiye'yi Rusya'ya karşı koruyacağını ayak seslerinin yılı olarak bilinmektedir. Amerika dış ilişkiler ofisi eğer Boğazlar konusunda Ruslara üs verilirse Türkiye'nin Rus güdümüne gireceğini belirterek bu konu hakkında Amerikan Başkanı Truman'a geniş bir rapor sundular. Rapor ABD başkanı tarafından incelenirken Rusya 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye tekrar bir nota verdi. Recep Peker, Rus notasını, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının her şeyden üstün tutulacağını ifade ederek, Rus notasına cevap vermiştir.¹⁰⁹

F-Truman Doktrini ve Türkiye

1946 yılında Amerika Başkanı Truman ve yardımcısı Acheson Türkiye adına birtakım girişimlerde bulunarak yeni bir strateji yolunda önemli adımlar attığını yukarıda belirtmiştik. 1947 yılında ise Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler somut gerekçelerle Başkanı Truman'ın teklifiyle Türkiye ve Yunanistan'ın askeri, mali sıkıntılarının giderilmesi için kongreye bu ülkelere maddi destek verilmesi yolunda teklif sundu. Kongre, yapılan görüşme sonrası bu teklifi kabul ederek Soğuk Savaş terminolojisinin temellerini attı.¹¹⁰ Aynı yıl Türkiye-ABD askeri yardım anlaşması yapıldı ve Rusya'ya gerekli mesajlar verildi.¹¹¹ ABD tarafından yapılacak yardım antlaşması 12 Temmuz 1947'de Ankara'da imzalanarak süreç resmen başladı ve aynı yıl ABD Dışişleri Bakanı Marshall, Avrupa'nın II. Dünya Savaşı'ndan etkilendiğini belirterek Avrupa'da resesyona geçmesi için Türkiye'nin de aralarında

¹⁰⁶ Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974, s. 305.

¹⁰⁷ M. Gönübol-C. Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, s. 183.

¹⁰⁸ M. Gönübol-C. Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, s. 196.

¹⁰⁹ Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 328.

¹¹⁰ F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih*, s. 442-443.

¹¹¹ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 240.

bulunduğu 16 devlete maddi yardım planını açıkladı.¹¹² ABD ve Türkiye yetkilileri, 12 Temmuz 1947’de Türkiye’nin ABD’den aldığı yardımdan nasıl yararlanacağını temel hükümlerini içeren genel bir antlaşmayı imzaladılar. Bu anlaşma, “Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma” başlığını taşıyordu. Anlaşmayı, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Hasan Saka, ABD Hükümeti adına ise Birleşik Devletlerin Ankara Büyükelçisi Edwin C. Wilson imzalamıştı. Anlaşmada, yardımın şu iki amaçla verildiği belirtilmişti: a) Türk güvenlik kuvvetlerini güçlendirmek b) Ekonomik istikrarı sağlamak¹¹³. ABD’nin Türkiye’nin askeri kapasitesini teknik donanım açısından güçlendirmek için yaptığı yardımlar, Türkiye’yi ABD’ye yaklaştırdığı gibi Atlantik ötesi eksenli bir dış politikanın da kapısını aralamasına neden olmuştur.

Türkiye’nin İkinci Büyük Genel Savaş sonrası batı dünyasına yönelimini sadece Sovyet baskısı algısıyla değerlendirmek eksik kalacaktır. Batı taraflı ve Sovyet karşıtı bir politikanın benimsenmesinde Türk siyasi kadrolarının da etkisi vardı. Yeni Türkiye’nin kendi iç kaynaklarıyla gelişimini tamamlayamayacağına olan kanaat eğer ABD’nin yanında yer alınırsa bu kaynağı komünizme karşı savaş açan Birleşik Amerika’dan alabileceğini düşünmüştür.¹¹⁴

G-Marshall Planı ve Türkiye

ABD Başkanı’nın adıyla anılan “Truman Doktrini” Sovyet Rusya tehdidi karşısında Türkiye ve Yunanistan’ın askeri gücünü artırmaya yöneldiğinden dolayı askeri nitelik taşımaktaydı. Bu sırada Avrupa ekonomileri ciddi bir resesyon yaşamaktaydı. Toplumların refah seviyesinin giderek düşmesi, Sovyet Rusya’nın Komünizm propagandası için çok manidar bir ortamın oluşmasına neden olmuştur. Sovyetler, bilhassa komünist partilerinin güçlü olduğu iki Avrupa ülkesi olan Fransa ve İtalya’yı seçmiştir. Avrupa’nın iki büyük sanayi ülkesi olan Fransa ve İtalya’daki komünist partileri aracılığıyla çıkarttıkları genel grevlerle bu iki ülkenin ekonomisini büyük bir zarara uğratarak, komünist partilerinin iktidarı devralmalarını istiyorlardı.¹¹⁵

¹¹² Yusuf Sarınoy, **Türkiye’nin Batı İttifakı’na Yönelişi ve Nato’ya Girişi**, Ankara, 1988, s. 64.

¹¹³ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü’nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 179.

¹¹⁴ Kemal Çiftçi, **Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010, s. 260.

¹¹⁵ F. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih**, s. 443.

SSCB'nin karşısında ABD'nin Avrupa'ya yapacağı yardım için başka bir formül arayan ABD; Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşma ile ortaya atılmıştır. "Marshall Planı" olarak adlandırılan bu konuşma ile Avrupa'nı Türkiye'de dahil 16 ülkesi planın öngördüğü "Avrupa kalkınma Planı"nı hazırlamak üzere 1947 Temmuzundan itibaren Paris'te çalışmalara başladılar ve hazırlanan kalkınma planı da Eylül ayında ABD'ye sunuldu. ABD Kongresi, bu ortak planı finanse etmek üzere 3 Nisan 1948'de "Dış Yardım Kanunu"nu çıkardı. Dış Yardım Kanunu'nun çıkması üzerine 16 Avrupa ülkesi, 16 Nisan 1948'de Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nı kurdular.¹¹⁶

Türkiye, 3 Nisan 1948 tarihli "Ekonomik İşbirliği Kanunu"ndan yararlanabilmek için 4 Temmuz 1948'de ABD ile "Ekonomik İşbirliği Antlaşması"nı imzaladı. Bu çerçevede 1948-1952 yılları arasında Türkiye; ABD'den "hibe, borç, dolaylı yardım ve teknik yardım" olarak toplam 350 milyon dolar civarında bir kaynak sağlamıştı.¹¹⁷ Birleşmiş Milletler'e üye olan, 1946'da çok partili hayata geçen, Truman ve Marshall yardımlarından yararlanan Türkiye; 1949'da batılıların oluşturdukları Avrupa Konseyi'ne katılmış ve aynı yıl kurulan Kuzey Atlantik Paktı üyeliğine doğru girişimlere başlamıştır.

SONUÇ

Türkiye, Dünya tarihinin gördüğü İkinci Büyük Genel Savaş'tan yara almadan çıkmayı başarmıştır. Türkiye, 1939-1945 yılları arasında üç süper güç olan İngiltere, Almanya ve Sovyet Rusya'nın baskısına maruz kalmıştır. Türk devlet adamlarının savaş boyunca dış politikadaki temel stratejileri ülkenin olası bir savaştan uzak kalmasını sağlamak olmuştur. Bunu sağlamak için ise İkinci Dünya Savaşı sırasında güçler arası dengeleri çok iyi kullanmışlar; bu amaca ulaşmak için de Türkiye'nin bir saldırıya maruz kalması durumunda, saldırı hangi taraftan gelirse gelsin karşı koyacağını bütün taraflara ikna edici biçimde yanıtlar vermiştir.

Türk devlet adamları bilhassa İsmet İnönü ve Numan Menemencioğlu bu savaşın yeni Türk devletinin bir savaşı olmadığını, Avrupalı devletlerin kendi çıkar ve reketlerinin sonucu olduğunun farkındaydılar. 1939 yılı içerisinde imzalanan

¹¹⁶ F. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih**, s. 444.

¹¹⁷ H. Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası...**, s. 183.

antlaşmalarla yönünü Batı'ya çevirdiğini ilan eden Türkiye, başta İngiltere ve SSCB'nin savaşa girmek üzere yaptıkları baskılara diplomatik yollarla karşı durmuştur. Kahire ve Adana görüşmelerinde savaşa dâhil olması istenen fakat askeri donanımı yetersiz olduğu için desteklenmesi yolundaki talepler; İngiltere ve ABD tarafından yerine getirilmesi uzun soluklu bir zaman dilimine yayılmıştı. Bu görüşmeler aynı zamanda müttefiklere; Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki baskısını engellemeleri gerektiğini de sağlamıştır.

Türkiye ancak savaşın sonucu belli olduğu zaman Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Ancak bu fiilen savaşa katılmaktan ziyade Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi olmak üzere San Fransisco Konferansı'na katılma hakkını elde etmeye yönelik bir manevra olarak değerlendirmek yanlış olmasa gerektir.

KAYNAKÇA

RESMİ YAYINLAR

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi

SÜRELİ YAYINLAR

Ayın Tarihi

İkdam

Cumhuriyet

Ulus

KİTAPLAR

Akandere, Osman, Milli Şef Dönemi, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Akşin Sina, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarih, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.

Aydemir, Şevket Süreyya, İkinci Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967.

Berridge, Geoff R., British Diplomacy in Turkey, 1583 To The Present, Martinus Nijhoff Publishers, Danvers, 2009.

Biagini, Antonello, Çağdaş Türkiye Tarihi, Phoenix, Ankara, 2007.

Bilgin, Mustafa, Britain And Turkey In The Middle East, Tauris Academic Studies, New York.

Cihan, Ali Rıza, Karapınar, Engin, İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, II, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayın, Ankara, 1993.

Çiftçi, Kemal, Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010.

- Ekinci, Necdet, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, Türkler, XVI, ed: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Erkin, Feridun Cemal, Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar, I, TTK, Ankara, 1980.
- Erkin, Feridun Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.
- Gilbert Martin, Churchill, çev: Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Gökay, Bülent, Soviet Eastern Policy And Turkey, 1920-1991, Routledge, New York, 2006.
- Gönlübol, Mehmet – SAR, Cem, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Kitabevi, Ankara, 1995.
- Goloğlu, Mahmut, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982.
- Goloğlu, Mahmut, Milli Şef Dönemi (1939-1945), Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974.
- Hale, William, Türk Dış Politikası, 1774-2000, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.
- Hart, Liddell, II. Dünya Savaşı Tarihi, çev: Kerim Bağrıaçık, YKY, İstanbul, 2005.
- Kissinger, Henry, Diplomasi, Çev: İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2000.
- Kocahanoğlu, Osman Selim, Rauf Orbay, Rauf Orbay’ın Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul, 2005.
- Koçak, Cemil, Geçmişiniz İtinayla Temizlenir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Koçak, Cemil, Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945), I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Liebmann, George W., Diplomacy Between The Wars, Five Diplomats And The Shaping Of The Modern World, I. B. Tauris, London- New York, 2008.
- Meram, Ali Kemal, İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi, Ahmet Saitoğlu Kitabevi, İstanbul, 1945.
- Rothhenig, The Origins of the Second World War 1933-1941, Routledge Taylor and Francis Group, New York, 2005.
- Oran, Baskın, Türk Dış Politikası, I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Sarınay, Yusuf, Türkiye’nin Batı İttifakı’na Yönelişi ve Nato’ya Girişi, Ankara, 1988.
- Saray, Mehmet, “II. Dünya Savaşı Döneminde Türk-Rus İlişkileri”, Hazırlayan: İlyas Kamalov-İrina Svistunava, Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri, Ankara, AAM, 2010.
- Sezer, Ruşen, Niyazi Berkes, Unutulan Yıllar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Seydi, Süleyman, “1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika”, ed: Adem Çaylak vd., Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi, Savaş Yayınevi, Ankara, 2009.
- Soysal, İsmail Türkiye’nin Siyasi Andlaşmaları, I, TTK, Ankara, 2000.
- Tuncer, Hüner, İsmet İnönü’nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.
- Tursan, Nurettin, “Anılar”, Birinci Askeri Tarih Semineri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Weisband, Edward, İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası, çev: M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.

Zürcher, Erick Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, çev: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.